

Danske samfundsforskeres forhold til basisindkomst/borgerløn i 1990'erne

Jørn Loftager og basisindkomst/borgerløn

Erik Christensen

Uddrag af bogen Erik Christensen: "Borgerløn. Fortællinger om en politisk idé." Hovedland 2000. s. 306-310.

Borgerløn som element i et nyt kritisk samfundsvidenskabeligt paradigme

Politologen lektor Jørn Loftager fra Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet fremlagde i perioden 1992-94 flere teoretiske skitser til en forståelse af borgerløn som en ny strategi til styrkelse af det civile samfund byggende på en kritisk analyse af industrialismen (Loftager 1992B, 1994) og deltog i den offentlige debat som fortaler for borgerlønsideen.

Han tog emnet op i sin undervisning, hvilket lagde grunden for produktion af en række studenterspecialer (Panduro 1995A og Damsgaard-Madsen 1996A). Desuden deltog han i det internationale forskningsnetværk omkring borgerløn »The Basic Income European Network« (BIEN).

Loftagers videnskabelige paradigme

Loftagers synsvinkel på borgerlønsspørgsmålet var, at industrialismen og mere konkret velfærdsstaten befandt sig i en krise (blindgyde) på grund af markedets og statens ekspansion og indskrænkningen af det civile samfund. Det traditionelle velfærdsparadigme har udtømt sine udviklingsmuligheder, og der er behov for helt nye problemløsningsmekanismer. Det måtte være en

anden problemløsningsmodel end den traditionelle, hvor man tror »more of the same medicine will cure the patient« (Loftager 1992B:17). I lighed med Bill Jordan ser Loftager borgerlønsideen som en sådan ny problemløsningsmodel, der er udtryk for en fuldendelse af det sociale medborgerskab.

Loftager ser en dobbelthed i borgerlønsideen. Værdimæssigt og idémæssigt kan den ses som en nærmest revolutionær idé: »Historically a basic income would mean a break with »the logic of subsistence« of industrialism and capitalism. In that sense it is a reform with a revolutionary character and perspective«. Men det kan også ses som en mindre modifikation af det bestående: »a basic income can be conceived of... as a minor, incremental modification of business as usual.« (Ibid:16).

Den industrialistiske problemløsningsstrategis problemer

Bag Loftagers borgerlønsopfattelse lå en bestemt opfattelse af problemerne i industrialismen. (Loftager 1985). Industrialismens karakteristika har mange elementer. Han ser følgende som de centrale:

1. Virkelighedsopfattelsen: problemer løses ved opdeling af virkeligheden i stadig mindre dele, som behandles/manipuleres autonomt ud fra den præmis, at helheden er lig summen af delene (fr. den analytisk-syntetiske metode).
2. Arbejdsdelingen, specialiseringen, professionaliseringen
3. Vækstimperativet: Kun én hastighed er tilfredsstillende: Hurtigere; kun én størrelsesorden er acceptabel: Større; kun ét mål er værdigt: Mere.
4. Naturen som modstander: ved hjælp af kunstigt mobiliseret energi antages naturen at kunne splittes op og formes ad libitum.
5. Kunstighedssyndromet: biologisk materiale erstattes af ikke-biologisk, det menneskelige miljø syntetiseres og steriliseres, standardiseres og konformiseres.
6. Rigdomsbegrebet: rigdom som produceret rigdom i den formelle økonomi – nationalproduktet som velfærdsmålestok.

Selvom begrebet industrialisme er meget bredt, mener Loftager, det med fordel kan gøres til centralbegreb i en samfundsteori, fordi man har kunnet se en »industrialistisk

problemløsningsstrategi«, der har udmøntet sig ved en stadig mere kraftig ekspansion af henholdsvis stat og marked og med en indsnævring af det civile samfund. Problemerne i industrialismen giver sig til kende i form af en tendentiel »kontraproduktivitet«. Med henvisning til den samfundskritiske filosof Ivan Illichs analyser (Illich 1973), mener han, at når forskellige systemer vokser ud over en vis grænse, får de modsatte effekter af det tilsigtede. Udviklingen i transportsystemet betyder, at transporttiden forlænges, væksten i hospitalssektoren gør folk syge, uddannelsessystemets vækst virker fordummende osv.

Det er alle eksempler på fastlåste problemløsningsmekanismer, som kun kan ændres igennem problemløsninger af anden orden eller paradigmeskift, hvor man skifter forståelsesramme. Idéen er altså at se den historiske udvikling som udfoldelse af en industrialistisk udviklingsmodel og problemløsningsstrategi, der har spillet en stadig større rolle og er kommet til et punkt, hvor der mere radikalt må skiftes spor.

Loftager gør selv opmærksom på, at industrialismebegrebet ligger tæt op ad Habermas' modernitetsbegreb, men påpeger, at han til moderniteten også regner »prioritering af tidsligheden, fremadrettetheden, individualiseringen, frisættelsen fra fællesskabet, sækulariseringen og »aftranscendaliseringen« af de menneskelige forhold« (Loftager 1985:96).

Styrkelse af det civile samfund

Loftager henter støtte for synspunktet om at styrke det civile samfund ud fra tre forskellige analysevinkler i den kritiske samfundsvidenskab.

Amerikaneren Alan Wolfe (Wolfe 1989) har analyseret, hvorledes stat og marked i stigende grad har udhulet og erstattet det civile samfunds moralske forpligtelser og ansvarlighed, men samtidig fremhævet, at stat og marked alligevel aldrig helt vil kunne erstatte dem.

Loftagers anden vinkel til styrkelsen af det civile samfund er henvisningen til Claus Offes tidligere nævnte analyser af velfærdsstaten og udviklingen på det moderne arbejdsmarked (Offe 1984 og 1985). Herudfra konkluderer han, at den spontane dualisering, der sker på det moderne arbejdsmarked, vil kunne erstattes med en bevidst, fleksibel og frivillig dualisering, hvis man

indfører en borgerløn. Hvis man med en borgerløn samtidig sikrer, at alle fastholder muligheden for tilknytning til arbejdsmarkedet, vil man på en gang styrke den uformelle sektor og gøre arbejdsmarkedet mere fleksibelt.

Den tredje begrundelse for styrkelse af det civile samfund finder Loftager hos den italienske økonom Orio Giarinis (Giarini 1980) analyser af industrialismens politiske økonomi. Ifølge Giarini er sammenhængen mellem »mere og bedre« blevet brudt i det industrielle samfund, hvorfor det i stigende grad tenderer til at blive uøkonomisk, skabe knaphed i stedet for at overvinde knaphed og skabe eksternaliteter og en række utilsigtede bieffekter, som opvejer fordelene ved væksten, hvorfor man også kan tale om stigende »kontra-produktivitet«.

Borgerløn som ny institutionel mekanisme

Det er i det perspektiv, at Loftager udpeger borgerløn som en ny alternativ institutionel mekanisme, der går ud over det traditionelle markeds-stats-kompromis, som velfærdsstaten bygger på.

Krisen for den nuværende velfærdsstat består i, at den afstedkommer nogle konsekvenser, som undergraver dens egen normative basis. I stedet for at fostre ansvarlighed, solidaritet og fællesskabsfølelse synes den at skabe en strategisk klientadfærd, der går ud på at maksimere udbyttet af indkomstoverførsler for den enkelte. En indbygget svaghed ved velfærdsstatens selektive indtægtbestemte ydelser er bl.a., at de skaber fattigdomsfælder, hvor det ikke kan betale sig at arbejde, fordi man så mister sine ydelser.

Det nytter ikke at ordinere mere medicin af den traditionelle slags, styrke markedet eller beskære velfærdsydelserne specifikt. Der må ske en universalisering af ydelserne, og nye grænser mellem stat, marked og civilt samfund må trækkes, hvilket borgerløn netop er udtryk for.

Netop fordi tildeling af borgerløn er ubetinget, modvirker borgerlønnen den mere og mere udbredte strategisk-instrumentelle adfærd i forhold til brug af velfærdssamfundets ydelser, samtidig med, at den bekræfter den enkelte borgers rolle som tilhørende et politisk fællesskab.

Borgerlønnen vil heller ikke have de samme fattigdomsfælder og mangel på incitamentter til arbejde som ligger i det bestående system. Den vil desuden være et redskab imod fattigdom blandt mennesker i lavt betalte job.

Et samfund af individuelle indkomstmodtagere

Loftager fremhæver, at noget, der kunne tale for, at Danmark var specielt egnet for indførelse af borgerløn, er, at man har et hovedsagelig skattebetalt velfærdssystem med stor grad af universalitet, og at den danske arbejdsstyrke omfatter næsten hele befolkningen. Danmark er i højere grad end andre lande blevet et samfund af »individuelle indkomstmodtagere« (Loftager 1996). I 1994 var således kun mindre end tre procent ikke beskæftiget i arbejdsstyrken eller offentligt forsørgede. Det betød, at der i samfundet kun var omkring 50.000, der ikke havde deres egen indkomst. I aldersgruppen mellem 18-59 år modtog omkring 40% en eller anden offentlig overførselsindkomst. Disse tal peger i retning af, at borgerløn på et tidspunkt kan ses som en simpel rationalisering af det bestående system for at skabe en elementær lighed, retfærdighed og gennemskuelighed.

For Loftager at se vil en borgerlønsmekanisme på en gang styrke det civile samfund, fremme den uformelle sektor og gøre arbejdsmarkedet mere fleksibelt. Derudover kan det ses som en videreudvikling af det sociale medborgerskab.

Opgør med den »reaktionære« borgerlønsretorik

Jørn Loftager begrænsede sig ikke alene til at præsentere og udvikle borgerlønsideen som videnskabeligt paradigme, men var også aktiv deltager i den politiske debat om borgerløn via aviskronikker (Information 14.1.94, 28.12.95, 13.2.97, Politiken 23.10.95 og Jyllands-Posten 4.1.94) og tids- skriftartikler, hvor han på nogle centrale punkter kritiserede borgerlønsmodstandernes grundbegreber og retorik: 1. Borgerløn strider imod normen om at »forsørge og klare sig selv«. 2. Borgerløn er »passiviserende«. 3. Borgerløn er udtryk for en uheldig »overførselsstat«.

Loftager gik blandt andet ud i en debat med forkvinden for Socialkommissionen Aase Olesen, der udtrykte den dominerende diskurs' billede af borgerløn. Den fremstilles her som en indkomst for at holde sig væk fra arbejdsmarkedet, og som værende i modstrid med princippet om at »forsørge og klare sig selv«.

Heroverfor fremholdt Loftager det på engang banale og ideologisk uklare i parolen om »at forsørge og klare sig selv«: »Naturligvis er det både rigtigt og godt at klare og sørge for sig selv. Problemet er blot, at det på den anden side er lige så banalt sandt, at ingen i realiteten kan gøre det. Ingen kan i bogstavelig forstand klare sig selv. Vi står alle i stadig og dyb afhængighed af andre mennesker og af samfundet som sådan. Men hvis samfundet ikke skal forstås bogstaveligt, hvordan skal det da forstås?«

Det problematiske i Aase Olesens opfattelse er, at man »identificerer det at klare sig selv med at påtage sig lønarbejdets vilkår«. Man opstiller en bestemt og snæver form for normalitet, hvorved der sker det, at »tvangen og disciplineringen til lønarbejdet bliver en del af autonomi-idealet«. Lønarbejdet bliver sat lig med frihed og uafhængighed, og derved skjules og retfærdiggøres den tvang, der også ligger i lønarbejdet. Man tvinger mennesker i et godt formåls tjeneste til at blive frie.

Modsat Aase Olesen og andre borgerlønsmodstandere mener Loftager, at man tværtimod kan sige, at en borgerlønsordning vil gøre det muligt for flere at klare sig selv. Den vil ganske vist skabe en »afhængighed af staten«, »men den type af afhængighed er der ikke noget nyt i, og den er ikke krænkende for individet og dets myndighed, fordi der netop er tale om universelle rettigheder vedtaget ved demokratiske beslutninger.«

På samme måde som borgerlønsmodstanderne forsøger at vende tingene på hovedet med hensyn til normen om at klare sig selv, forsøger de også at give det udseende af, at borgerløn er »passiviserende« og vil styrke en uheldig »overførselsstat« (».og hvad er problemet?« Politiken 23.10.95 og »Overførselsstaten er god nok« Information 13.2.97). Her mener Loftager også, at man med rette kan argumentere for en sproglig omvending, at det forholder sig præcis modsat af, hvad man siger i den hegemoniske diskurs.

I arbejdsmarkeds- og socialpolitikken foretager man hele tiden opstramninger. Man vil gå fra en »passiv« til en »aktiv« politik. Men det skaber præcist de problemer (passivitet), man siger man vil bekæmpe. Man siger, man vil bekæmpe marginaliseringen, men det betyder reelt blot, at man institutionaliserer, uddyber og retfærdiggør den på nye måder. I den hegemoniske diskurs siges, at »overførsler skaber afhængighed af staten«, men det glemmes, at »denne afhængighed ikke er klient- og umyndiggørende for de generelle overførselsordninger« (Information 13.2.97). Og her skal borgerløn ses som en videreudvikling af idéen om generelle overførsler.

Litteratur

Damsgaard-Madsen, Morten (1996A) Borgerløn, Velfærdsstat og Demokrati. Institut for Statskundskab. Aarhus Universitet. Speciale

Giarini, O. (1980) Dialogue on Wealth and Welfare. Oxford: Pergamon Press.

Illich, I. (1973) Det omvendte samfund. Fællesskab og ansvar. København: Hans Reitzel

Loftager, J. (1985) »Samfundet er kapitalistisk« – og hvad så? Grus nr. 16. 6. årg:79-104.

Loftager, J. (1992A) Borgerløn som en mulig vej ud af blindgyden. SALT 1. årg. nr. 6:24-27.

Loftager, Jørn (1992B) Basic Income – an institutional Mechanism Beyond the Market-Welfare State Compromise? Aarhus: Institute of Political Science.

Loftager, Jørn (1994A) Borgerløn og marginalisering. SALT årg. 3. Nr. 2:9-10.

Loftager, Jørn (1994B) Borgerløn og talmagi. SALT årg. 3. Nr. 2:35.

Loftager, Jørn (1994C) Citizens Income and the Crisis of the Welfare State. General Reflections and a Danish Perspective. Aarhus: Department of Political Science.

Loftager, J. (1996) Citizens Income – a New Welfare-State Strategy? IN Erik Oddvar Eriksen and Jørn Loftager (Ed.) The Rationality of the Welfare State. Oslo: Scandinavian University Press:134-154.

Loftager, Jørn (1997) Universelle eller selektive ydelser? SALT 6. årg. Nr. 5:9-12.

Loftager, Jørn (1998) Solidarity and Universality in the Danish Welfare State – empirical remarks and theoretical interpretations. Paper prepared for the 7th BIEN International Congress 1998. Amsterdam, 10-12 September 1998.

Offe, Claus (1984) Contradictions of the Welfare State. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Offe, Claus (1985) Disorganized Capitalism. Contemporary Transformations of Work and Politics. Cambridge: Polity Press.

Panduro, Bo (1995A) Borgerløn. En undersøgelse af de økonomiske muligheder for indførelse af borgerløn i Danmark. Institut for Statskundskab. Aarhus Universitet. Speciale.

Wolfe, A. (1989) Whose Keeper? Berkeley: University of California Press.